

VOORWOORD

EEN HOND GENAAMD CHURCHILL

Toen ik opgroeide stond het als een paal boven water dat Churchill de allergrootste staatsman was die Engeland ooit had voortgebracht. Al op jonge leeftijd had ik een vrij helder beeld van zijn prestaties: hij had mijn land tegen alle verwachtingen in naar de overwinning geleid op een van de meest walgelijke dictaturen die de wereld ooit heeft aanschouwd.

Ik kende de belangrijkste feiten uit zijn geschiedenis. Mijn broer en ik verdiepten ons in *Life in Pictures* van Martin Gilbert tot we de onderschriften van buiten kenden.

Ik wist dat hij een kei was in het houden van toespraken, en net als veel andere vaders citeerde mijn vader veelvuldig zijn beroemdste uitspraken; en zelfs toen al wist ik dat deze redenaarskunst aan het uitsterven was. Ik wist dat hij grappig was en geen blad voor de mond nam, en dat hij zelfs naar de maatstaven van die tijd politiek incorrect was.

Tijdens het eten kregen wij de apocriefe verhalen opgelepeld: zoals dat waarin Churchill op het toilet is en hem gezegd wordt dat de lord Zegelbewaarder (*Lord Privy Seal*) hem wil spreken, waarop Churchill antwoordt dat hij in verzegelde bewaring op het toilet zit, enzovoort. We kenden het verhaal waarin het socialistische parlamentslid Bessie Braddock hem gezegd zou hebben dat hij dronken was, en Churchill met een verbijsterende botheid antwoordde dat zij lelijk was, maar dat hij de volgende ochtend weer nuchter zou zijn.

We kenden geloof ik ook vaag het verhaal over de Tory-minis-

ter en de gardeofficier. Misschien kent u het, maar dat geeft niet. Ik hoorde gisteren de officiële versie van zijn kleinzoon Sir Nicholas Soames tijdens een lunch in het Savoy.

Zelfs wanneer je Soames' briljante verteltalent in aanmerking neemt, klinkt het als een waar verhaal en zegt het ons iets over een van de belangrijke thema's van dit boek: Churchills grote hart.

‘Een van zijn Conservatieve ministers was een flikker, als u begrijpt wat ik bedoel,’ zei Soames, hard genoeg om voor de meeste gasten in de Grill Room verstaanbaar te zijn, ‘maar hij was ook een goede vriend van mijn grootvader. Hij werd altijd gesnapt, maar in die dagen was de pers natuurlijk niet alomtegenwoordig en iedereen hield zijn mond. Op een dag nam hij te veel risico want hij werd om drie uur in de ochtend op een bankje in Hyde Park aangetroffen, neukend met een gardeofficier – het was overigens februari.

Dit werd onmiddellijk gerapporteerd aan de *Chief Whip** van de partij. Die belde Jock Colville, de privésecretaris van mijn grootvader.

“Jock,” zei de Chief Whip, “ik ben bang dat ik heel slecht nieuws heb over die-en-die. Het is het gebruikelijke akkefietje, maar de pers heeft er lucht van gekregen en zal het ongetwijfeld naar buiten brengen.”

“Mijn hemel,” zei Colville.

“Ik denk dat ik naar beneden moet om het de eerste minister persoonlijk te vertellen.”

“Ja, dat denk ik ook.”

De ordebewaker legde de ongelukkige situatie uit. “Hij zal op moeten stappen,” zei hij ten slotte.

Er volgde een lange pauze, waarin Churchill aan zijn sigaar trok. Toen zei hij: “Heb ik goed gehoord dat u zei dat die-en-die gesnapt is met een gardeofficier?”

* De Chief Whip is het parlementslid dat eindverantwoordelijkheid heeft voor de partijdiscipline in de fractie.

“Zeker, eerste minister.”

“In Hyde Park?”

“Ja, Excellentie.”

“Op een bankje?”

“Dat klopt, Excellentie.”

“Om drie uur ’s ochtends?”

“Jazeker, eerste minister.”

“In deze kou! Grote God, man, je zou er trots op worden een Brit te zijn!”

Ik wist dat hij als jongeman ongehoord dapper was geweest, en dat hij het oorlogsbedrijf uit de eerste hand had ervaren, en dat er op vier continenten op hem was geschoten, en dat hij een van de eerste mensen was die ooit in een vliegtuig had gezeten. Ik wist dat hij op Harrow nogal een sukkel was geweest en dat hij maar 1,69 meter lang was en een borstomvang had van zevenenzeventig centimeter, en dat hij zijn gestotter, zijn depressies en zijn veeleisende vader had overwonnen en de grootste Engelsman geworden was die ooit heeft geleefd.

Ik begreep dat hij iets heiligs en magisch moest hebben, omdat mijn grootouders de voorpagina bewaarden van de *Daily Express* van de dag waarop hij negentig jaar oud overleed. Ik was blij dat ik een jaar eerder geboren was: hoe meer ik over hem las, hoe trotser ik was op het feit dat ik hem bij wijze van spreken nog had meegeemaakt. Daardoor lijkt het des te tragischer en vreemder dat hij nu – bijna vijftig jaar na zijn dood – vergeten dreigt te raken, of op zijn best nog maar vaag wordt herinnerd.

Gisteren kocht ik een sigaar op een vliegveld in een land in het Midden-Oosten dat waarschijnlijk door Churchill was bedacht. Ik zag dat de sigaar een San Antonio Churchill was, en vroeg de verkoper in de taxfree winkel of hij wist wie Churchill was. Hij las de naam zorgvuldig en ik liet hem de uitspraak horen.

‘Sjursjiet?’ zei hij met een nietszeggende blik.

‘In de oorlog,’ zei ik, ‘de Tweede Wereldoorlog.’

Toen keek hij alsof er ergens ver in zijn geheugen heel vaag en zwak een belletje rinkelde.

‘Een voormalige wereldleider?’ vroeg hij. ‘Ja, misschien. Ik weet het niet.’ En hij haalde zijn schouders op.

Zijn gedrag wijkt niet zoveel af van dat van veel moderne jongeren. Degenen die opletten op school verkeren in de veronderstelling dat hij de man was die tegen Hitler streed om de Joden te redden. Maar volgens een recent onderzoek denken de meeste jongeren dat Churchill de hond is in advertenties van een Britse verzekeringsmaatschappij.

Dat vind ik schandalig, omdat hij zo duidelijk een persoonlijkheid is die moderne jongeren zou moeten aanspreken. Hij was excentriek, te gek, bizar, met zijn volstrekt unieke vreemde kledij – en absoluut geniaal.

Ik wil proberen om iets van die genialiteit over te brengen aan degenen die zich dat misschien niet zo realiseren, of die het vergeten zijn. Ik beseft dat dit natuurlijk nogal gedurfd is.

Ik ben geen beroepshistoricus, en als politicus ben ik niet waardig om zijn schoenriem los te maken, niet eens die van Roy Jenkins, die een grandioze eendelige biografie van Churchill schreef; en als Churchillonderzoeker zit ik aan de voeten van Martin Gilbert, Andrew Roberts, Max Hastings, Richard Toye en vele anderen.

Ik ben mij ervan bewust dat er zo’n honderd boeken per jaar verschijnen over onze held. Toch ben ik ervan overtuigd dat het tijd is voor een nieuwe waardering, omdat wij er niet vanuit kunnen gaan dat zijn faam zal blijven voortduren. De soldaten die in de Tweede Wereldoorlog hebben gestreden, sterven langzaamaan uit. We verliezen degenen die zich de klank van zijn stem herinneren, en ik ben bang dat we – als gevolg van die vage herinneringen – de grootsheid van zijn prestaties dreigen te vergeten.

Tegenwoordig geloven we min of meer dat de Tweede Wereldoorlog gewonnen is met Russisch bloed en Amerikaans geld, en

hoewel dat in bepaalde opzichten ook zo is, is het ook waar dat Hitler vrijwel zeker gewonnen zou hebben als Churchill er niet was geweest.

Ik bedoel dat de overwinning van de nazi's in Europa misschien onomkeerbaar zou zijn geweest. We mopperen tegenwoordig over de tekortkomingen van de Europese Unie en we zijn vergeten hoe gruwelijk die maar al te zeer mogelijke van alle mogelijke werelden eruitzag.

Maar we moeten ons dat blijven realiseren en onthouden hoe deze Britse premier bijgedragen heeft aan het tot stand komen van de wereld waarin wij nog steeds leven. Wereldwijd – van Europa tot Rusland tot Afrika tot het Midden-Oosten – zien wij sporen van zijn sturende geest.

Churchill is ook nu van betekenis omdat hij onze beschaving heeft gered. En het belangrijkste is dat alleen hij dat heeft kunnen doen.

Hij is het overtuigende bewijs van het tegendeel voor alle marxistische historici die van mening zijn dat geschiedenis het verhaal is van grote en onpersoonlijke economische krachten. De essentie van de Churchillfactor is dat één man alle verschil kan maken.

Telkens opnieuw blijkt hoe groot de invloed van zijn persoonlijkheid was op de wereld en op belangrijke gebeurtenissen gedurende de bijna zeventig jaar waarin hij een rol speelde in het openbare leven – veel groter dan de meeste mensen zich nu herinneren.

Hij had een essentiële rol bij het tot stand komen van de verzorgingsstaat in de jaren 1900. Hij gaf de Britse arbeiders vakbonden, de theepauze en de werkeloosheidsuitkering. Hij stond aan de wieg van de RAF en de tank en hij was absoluut van cruciale betekenis voor de acties en de uiteindelijke overwinning van dit land in de Eerste Wereldoorlog. Hij heeft een niet weg te denken betekenis gehad voor de stichting van de staat Israël (en andere landen), om nog maar te zwijgen over zijn campagne voor een Verenigd Europa.

Op verschillende momenten was hij de bever die de stroom van gebeurtenissen afdamde; en nooit heeft hij de loop van de geschiedenis sterker beïnvloed dan in 1940.

Iemands karakter bepaalt zijn lot, zeiden de Grieken en daar ben ik het mee eens. Maar als dat zo is, luidt de onderliggende en uiterst boeiende vraag wat het karakter van iemand bepaalt.

Welke eigenschappen stelden hem in staat om die enorme rol te vervullen? Op welk aambeeld zijn die vlijmscherpe geest en ijzeren wil gesmeed?

‘Wat voor moker kon het zijn? Wat voor oven borg zijn brein?’ (*What the hammer, what the chain, in what furnace was his brain?* Naar William Blake, *Tyger, tyger*, vertaling Erik Bindervoet). Dat is de grote vraag.

Maar laten we eerst proberen om het eens te worden over zijn prestaties.

HOOFDSTUK 1

HET AANBOD VAN HITLER

Wie zoekt naar een van de beslissende momenten in de recentste wereldoorlog en naar een keerpunt in de wereldgeschiedenis, doet er goed aan mij te volgen. Via een paar traptreden, een krakende oude deur en een zwak verlichte gang bereiken we een eenvoudig vertrek in het Lagerhuis.

Om voor de hand liggende veiligheidsredenen is die kamer niet te vinden op de plattegrond van Westminster Palace; gewoonlijk wordt hij door de gidsen aan niemand getoond. De ruimte waar ik het over heb, bestaat eigenlijk niet meer, omdat hij tijdens de blitzkrieg werd opgeblazen; maar de replica is nagenoeg identiek aan het origineel.

Het is een van de kamers die de eerste minister gebruikte als hij of zij collega's in het Lagerhuis wilde ontmoeten; aan de inrichting hoeven we niet veel woorden vuil te maken want die is voorspelbaar.

Denk aan een massa groen leer, koperen sierspijkers en zware eikenhouten lambriseringen, behang dat ontworpen is door de architect Augustus Pugin en enkele wat scheef hangende gravures. En denk ook aan rook – want we spreken over de middag van 28 mei 1940, en in die tijd waren veel politici (inclusief onze held) – grootverbruikers van tabak.

We kunnen veilig aannemen dat er niet veel daglicht door de ramen met hun verticale raamstijlen viel, maar de meeste bezoekers zouden de voornaamste personen gemakkelijk hebben herkend. Het waren er zeven en ze vormden het Britse Oorlogskabinet.

Het zegt iets over de ernst van de crisis dat zij al bijna drie dagen onafgebroken vergaderden. Dit was hun negende bijeenkomst sinds 26 mei en ze moesten een antwoord vinden op de existentiële vraag waarmee zij en de wereld werden geconfronteerd.

De voorzitter was de eerste minister, Winston Churchill. Aan de ene kant zat Neville Chamberlain, de halsstarrige ex-premier met de hoge boord en verzorgde snor, de man die door Churchill oneervol was vervangen. Terecht of onterecht was Chamberlain ervan beschuldigd de dreiging van Hitler rampzalig te hebben onderschat en van het laten mislukken van de verzoeningspolitiek. Toen de nazi's eerder die maand Groot-Brittannië uit Noorwegen hadden verjaagd, was Chamberlain op de vingers getikt.

Daarnaast zat Lord Halifax, de rijzige, lijkbleke minister van Buitenlandse Zaken, die geboren was met een misvormde linkerhand die hij verborg in een zwarte handschoen. Daar was ook Archibald Sinclair, leider van de Liberale Partij, waardoor Churchill was gedumpte. Vervolgens Clement Attlee en Arthur Greenwood – vertegenwoordigers van de Labourpartij waartegen hij enkele van zijn meest hysterische scheldtirades had gericht. En ten slotte de secretaris van het kabinet, Sir Edward Bridges, die notuleerde.

De vraag die de aanleiding vormde voor de bijeenkomst was heel eenvoudig en naarmate de berichten steeds onheilspellender werden, hadden ze er de afgelopen dagen voortdurend over nagedacht. Niemand zei het met zoveel woorden maar iedereen wist waar het om ging. Moest Groot-Brittannië oorlog voeren? Had het enige zin om jonge Britse soldaten te laten sneuvelen in een oorlog die ze zo goed als zeker zouden verliezen? Of moest er een soort akkoord worden gesloten dat misschien honderdduizenden Britse levens zou sparen?

En als er een akkoord moest worden gesloten, en de oorlog zou geëindigd zijn met de aftocht van de Britten, zou het dan een akkoord zijn geweest om wereldwijd de levens van miljoenen mensen te sparen?

Ik denk niet dat veel mensen van mijn generatie – laat staan die

van mijn kinderen – zich volledig realiseren hoe dicht wij daarbij zaten; hoe Groot-Brittannië in 1940 discreet – en redelijk – de aftocht had kunnen blazen. Er gingen serieuze en invloedrijke stemmen op om ‘onderhandelingen’ te beginnen.

Het is niet moeilijk te begrijpen waarom ze zo dachten. Het nieuws uit Frankrijk was niet zomaar slecht: het was ongelooflijk slecht, en er leek geen enkele hoop op verbetering te zijn. De Duitse troepen rukten snel op naar Parijs en schoven de Franse verdediging met zo’n minachtend gemak opzij dat het werkelijk leek alsof ze een soort nieuw militair superras vormden, bezield door een superieur vuur en een buitensporige efficiëntie. Hitlers pantserstroepen waren niet alleen opgerukt door de Lage Landen maar ook door de als ondoordringbaar beschouwde dalen van de Ardennen; ze hadden de lachwekkende Maginotlinie gewoon omzeild.

De Franse generaals sloegen een deerniswekkend figuur – wiharige stakkers met hun Clouseau-achtige kepies. Telkens als ze terugvielen op een nieuwe verdedigingslinie merkten ze dat de Duitsers daar op een of andere manier al waren; en vervolgens kwamen de Stuka-duikbommenwerpers als jammerende spookgestalten omlaag en rukten de tanks weer verder op.

Het Britse expeditieleger was afgesneden in een gebied rond de havens aan het Kanaal. De troepen hadden even geprobeerd een tegenaanval uit te voeren; ze waren teruggedreven en nu wachtten ze tot ze zouden worden teruggetrokken in Duinkerken. Als Hitler naar zijn generaals had geluisterd, had hij ons toen kunnen vernietigen: dan had hij Guderian en zijn tanks naar het slinkende en praktisch onverdedigde gebiedje gestuurd. Hij had het grootste deel van de Britse strijdkrachten kunnen doden of gevangen nemen, en Engeland kunnen beroven van de fysieke mogelijkheid om weerstand te bieden.

De Duitse luchtmacht bombardeerde de stranden; Britse soldaten dreven op hun buik in het water; ze vuurden hun Lee Enfields tevergeefs af in de lucht; ze werden aan flarden geschoten door

Duitse jachtvliegtuigen. Op dat moment, op die 28ste mei, leek het uiterst waarschijnlijk – voor generaals en politici, en zelfs voor het grote publiek – dat het grootste deel van de soldaten zou sneuvelen.

Het oorlogskabinet werd geconfronteerd met de grootste vernerding van de Britse krijgsmacht sinds het verlies van de Amerikaanse koloniën, en er leek geen weg terug. Wie naar de kaart van Europa kijkt zoals die er voor het Oorlogskabinet moet hebben uitgezien, krijgt koude rillingen.

Oostenrijk was twee jaar tevoren door Duitsland opgeslokt; Tsjechoslowakije bestond niet meer; Polen was onder de voet gelopen; en gedurende de afgelopen weken had Hitler een huiveringwekkende lijst nieuwe veroveringen op zijn naam geschreven. Hij had Noorwegen bezet – waarbij hij de Britten moeiteloos om de tuin had geleid, inclusief Churchill, die maandenlang had gewerkt aan een plan om hem voor te zijn. In nauwelijks vier uur had Hitler Denemarken bezet.

Nederland had zich overgegeven; de Belgische koning had de avond tevoren om middernacht angstig de witte vlag uitgehangen; ieder uur gaven meer Franse troepen zich over – soms na een krankzinnig moedig verzet, soms met een wanhopig makend en fatalistisch gemak.

De belangrijkste geopolitieke overtuiging in mei 1940 was dat Groot-Brittannië – het Britse rijk – er alleen voorstond. Er was geen realistisch vooruitzicht op enige hulp, en zeker niet op korte termijn. De Italianen waren tegen ons. De fascistische leider Mussolini had een 'IJzeren pact' met Hitler gesloten en zou – toen het erop leek dat Hitler niet kon verliezen – kort daarna met hem mee gaan vechten.

De Russen hadden het vreselijke Molotov-Ribbentroppact gesloten, waarmee ze hadden ingestemd met het opdelen van Polen tussen Rusland en de nazi's. De Amerikanen waren – heel begrijpelijk – allergisch voor nog meer Europese oorlogen: ze hadden meer dan 56.000 soldaten verloren in de Eerste Wereldoorlog, en

meer dan 100.000 wanneer we de slachtoffers van de Spaanse griep meerekenen. Ze deden niet veel meer dan mompelen dat ze vanuit de verte meeleeften, en ondanks alle hoopvolle retoriek van Churchill was er geen enkel teken dat de Amerikaanse cavalerie te hulp zou schieten. Iedereen in die kamer kon zich de consequenties voorstellen van een voortzetting van de strijd. Ze wisten alles van oorlog; sommigen van hen hadden gestreden in de Eerste Wereldoorlog, en de afschuwelijke herinnering aan die slachting was nog maar tweeëntwintig jaar oud – ze lag minder ver in het verleden dan onze herinnering aan de eerste Golfoorlog.

Vrijwel ieder gezin in Engeland ging gebukt onder verdriet. Was het goed, was het eerlijk om het volk te vragen om dat alles opnieuw door te maken? En waarvoor?

Uit de notulen van de kabinetsvergadering blijkt dat de bijeenkomst min of meer geopend werd door Halifax. Hij wond er geen doekjes om en zette zijn redenering van de afgelopen dagen opnieuw uiteen.

Hij was een indrukwekkende verschijning. Met zijn rijzige gestalte van ruim één meter negentig rees hij ongeveer twintig centimeter uit boven Churchill – hoewel ik vermoed dat dit voordeel weinig uitmaakt als iedereen om een tafel zit. Hij had gestudeerd aan Eton en was een groot wetenschapper met het hoge voorhoofd dat scheen te passen bij een vooraanstaand lid van het *All Souls College* in Oxford. (Let wel: Churchill had niet eens een universitaire opleiding, en werd pas bij zijn derde poging toegelaten op de militaire academie van Sandhurst.) Te oordelen naar stukjes film uit die tijd had Halifax een lage en melodieuze stem, maar sprak hij met de bekakte uitspraak van zijn tijd en zijn maatschappelijke klasse. Hij keek door zijn dikke, ronde brillenglazen en misschien hief hij zijn losjes tot een vuist gebalde hand op om zijn beoog te onderstrepen.

De Italiaanse ambassade had een boodschap gestuurd, zei hij: dat dit voor Engeland het moment was om Italië te laten bemiddelen bij de vredesonderhandelingen. De informatie was afkom-

stig via Sir Robert Vansittart, – en het was een slimme zet om die naam te laten vallen omdat Sir Robert Vansittart een diplomaat was die bekend stond als sterk anti-Duits en die tegen een verzoeningspolitiek met Hitler was. De boodschap was dus zo delicaat en aantrekkelijk mogelijk verpakt, maar de bedoeling was zonneklaar.

Dit was niet zomaar een voorstel van Mussolini: het was duidelijk een signaal van zijn chef. Door zich als een slang rond het regeringscentrum te kronkelen en binnen te dringen in het hart van het Lagerhuis, probeerde Hitler zijn voelhorens uit te steken. Churchill begreep precies wat er gaande was. Hij wist dat de wanhopige Franse premier in Londen was – en zojuist met Halifax had geluncht.

Monsieur Paul Reynaud wist dat Frankrijk verslagen was; in zijn hart wist hij wat zijn Britse gesprekspartners nauwelijks konden geloven – dat de Fransen zaten opgescheept met een leger van papieren soldaatjes: ze bleven met een welhaast magische snelheid bezwijken. Reynaud wist dat hij de geschiedenis zou ingaan als een van de meest verwerpelijke personages in de historie van Frankrijk; en hij dacht dat wanneer hij de Britten kon overhalen om ook onderhandelingen te beginnen, de vernedering gedeeld en verzacht zou worden, en vooral dat hij dan misschien gunstigere voorwaarden kon bedingen voor Frankrijk.

Dus dat was de boodschap van de Italianen, gesteund door de Fransen en afkomstig van de Duitse dictator: dat Engeland verstandig moest zijn en de werkelijkheid onder ogen zien. We weten niet precies met welke woorden Churchill antwoordde; het enige wat we hebben is de laconieke en mogelijk gekuiste samenvatting van Sir Edward Bridges. We weten niet precies hoe eerste minister Churchill op zijn collega's overkwam die middag, maar we kunnen het wel ongeveer raden.

Volgens verslagen uit die tijd toonde Churchill inmiddels tekenen van vermoeidheid. Hij was vijfenzestig en hij maakte zijn personeel en zijn generaals horendol door zijn gewoonte om tot in de

kleine uurtjes te blijven doorwerken – gesteund door cognac en liqueur – het hele regeringsgebouw afbellend om stukken en informatie, en vergaderingen belegend op tijdstippen waarop normale mensen met hun vrouw in bed liggen.

Hij was gekleed in zijn buitenissige victoriaans-edwardiaans kostuum, met zwart vest en gouden horlogeketting en zijn vormelijke ruimvallende krijtstreepbroeken – als een of andere potige en katerige butler uit *Downton Abbey* [Engels kostuumdrama, vert.]. Naar verluidt was zijn gezicht bleek en pafferig en dat lijkt geloofwaardig. Voeg daar aan toe een sigaar, as op zijn broek en opeengekleemde kaken met een kloddertje speeksel.

Hij zei tegen Halifax dat hij het kon vergeten. Zoals het in de notulen staat: ‘De eerste minister zei dat het duidelijk was dat de Fransen wilden dat de heer Mussolini zou optreden als bemiddelaar tussen onszelf en Herr Hitler. Hij was vastbesloten om zich niet in die positie te laten manoeuvreren.’

Hij begreep precies wat het aanbod inhield. Engeland was in oorlog met Duitsland en dat was al zo sinds 1 september van het vorige jaar. Het was een strijd om de vrijheid en om een principe – om Engeland en het Britse rijk te beschermen tegen een verfoeilijke tirannie en zo mogelijk de Duitse legers te verdrijven uit de onderworpen staten. ‘Bespreekingen’ met Hitler of zijn afgezanten, rond de onderhandelingstafel gaan zitten – het betekende allemaal hetzelfde.

Zodra Engeland een Italiaans aanbod tot bemiddeling accepteerde, zou de kracht van het verzet zwakker worden, wist Churchill. Er zou een onzichtbare witte vlag boven Engeland worden gehesen en de wil om te vechten zou verdwenen zijn.

Dus zei hij nee tegen Halifax en sommigen vinden misschien dat dit voldoende had moeten zijn: de eerste minister had gesproken in een zaak van leven of dood – in een ander land zou de kous daarmee af zijn. Maar zo werkt de Britse grondwet niet. De eerste minister is *primus inter pares* – de eerste onder zijn gelijken – hij moet zijn collega’s tot op zekere hoogte meekrijgen. En om de dy-

namiek van dat gesprek te begrijpen, moeten we ons bewust zijn van de kwetsbaarheid van Churchills positie.

Hij was nog geen drie weken eerste minister en het was allesbehalve duidelijk wie van degenen aan tafel zijn echte bondgenoten waren. Attlee en Greenwood, het Labour-contingent, steunden hem – Greenwood misschien iets meer dan Attlee; en hetzelfde kan gezegd worden van de liberaal Sinclair. Maar hun stem was niet beslissend. De Tory's waren in feite de grootste partij in het parlement. Voor zijn mandaat was hij afhankelijk van de Tory's – en de Tory's waren allesbehalve overtuigd van Winston Churchill.

Vanaf de eerste dag als jong Tory-parlementslid had hij zijn eigen partij gehekeld en bespot. Vervolgens had hij de partij verlaten ten gunste van de Liberals en hoewel hij ten slotte weer in de schoot van zijn oude partij was teruggekeerd, waren er te veel Tory's die hem een principeloze opportunist vonden. Nog maar enkele dagen eerder hadden de leden van de Tory-partij opvallend luid gejuicht voor Chamberlain toen die de Kamer betrad, en zich muistil gehouden bij Churchills entree. Nu zat hij daar met twee machtige Tory's – Chamberlain zelf, de *Lord President of the Council*, en Edward Wood, *First Earl of Halifax* en minister van Buitenlandse Zaken.

Beide mannen waren in het verleden met Churchill in conflict gekomen. Beiden hadden redenen om hem niet alleen te zien als iemand met een tomeloze energie, maar (in hun ogen) ook als irrationeel en beslist gevaarlijk.

Als minister van Financiën had Churchill Chamberlain tot het uiterste geprikkeld met zijn plan om de handelstarieven te verlagen – wat volgens Chamberlain op een oneerlijke manier de inkomsten van lokale Tory-besturen zou aantasten – om nog maar te zwijgen van Churchills systematische, maanden- en jarenlange beschimpingen van Chamberlain omdat die niet in verzet gekomen was tegen Hitler. Wat Halifax betreft, hij was onderkoning geweest van India in de jaren 1930 en kreeg de volle laag van wat hij beschouwde als Churchills bombastische en reactionaire op-

positie tegen alles wat maar zweemde naar onafhankelijkheid van India.

Dan was er nog een aspect van Halifax' politieke positie die hem – in die grimmige meidagen – een onuitgesproken autoriteit verschafte, zelfs over Churchill. Chamberlain had zijn fatale beschadiging opgelopen op 8 mei, toen grote aantallen Tory's weigerden hem te steunen in het debat over Noorwegen. Tijdens die noodlottige bijeenkomst van 9 mei, toen Chamberlain ten slotte de wenk begreep en wist dat hij moest opstappen, was Halifax de keus van de vertrekkende eerste minister. Chamberlain wilde Halifax als opvolger. Koning George VI wilde Halifax. En een groot aantal leden van de Labourpartij in het Hogerhuis en vooral de Tory's ook.

De enige reden dat uiteindelijk Churchill werd uitverkoren, was eigenlijk dat Halifax – na een ijzingwekkende twee minuten stilte nadat Chamberlain hem de positie aanbood – zelf zijn kandidatuur introk; niet alleen omdat het moeilijk zou zijn om de regering te leiden vanuit het Hogerhuis, maar zoals hij expliciet zei, omdat hij niet inzag hoe hij het hoofd zou kunnen bieden aan Winston Churchill wanneer die vrij rondliep in de Admiraliteit.

Toch moet de wetenschap dat je een tijdlang de favoriete kandidaat van de koning bent geweest voor het ambt van eerste minister, je een zeker vertrouwen geven. Ondanks Churchills duidelijke verzet bond Halifax opnieuw de strijd aan. Wat hij voorstelde was achteraf gezien beschamend.

De kern ervan was dat de Britten – met de goedkeuring van Hitler – moesten gaan onderhandelen met de Italianen, waarbij onze openingszet zou bestaan uit het afstaan van een aantal Britse bezittingen. Hoewel hij die tijdens de vergadering niet bij name noemde, wordt vermoed dat het ging om Malta, Gibraltar en een deel van de zeggenschap over het Suezkanaal.

Het zegt iets over Halifax' lef dat hij vond dat hij dit wel aan Churchill kon voorstellen. Agressie belonen door besprekingen te beginnen? Britse bezittingen afstaan aan zo'n mallotige tiran met

vierkante kaken en militaire laarzen als Mussolini?

Churchill herhaalde zijn bezwaren. De Fransen probeerden ons ‘af te laten glijden’ naar onderhandelingen met Hitler en uiteindelijk capitulatie. Onze positie zou veel sterker zijn als de Duitsers ons zouden proberen te bezetten en daarin faalden, aldus Churchill.

Maar Halifax probeerde het nog een keer: we zouden er nu betere voorwaarden uit slepen, voordat de Fransen zich uit de strijd hadden teruggetrokken – voordat de *Luftwaffe* gearriveerd was en onze vliegtuigfabrieken zou hebben vernietigd.

Wie nu het defaitisme van de arme Halifax leest, krimpt ineen; maar we moeten zijn koppigheid begrijpen en vergeven. Sinds de publicatie van *Guilty Men*, de filippica van Michael Foot tegen de verzoeningspolitiek in juli 1940, is er karaktermoord op hem gepleegd.

Halifax had in 1937 een ontmoeting gehad met Hitler – en hoewel hij de *Führer* op een bepaald moment (nogal treffend) aanzag voor een lakei, moeten we toegeven dat hij op gênant goede voet stond met Göring. Beiden gingen graag op vossenjacht en Göring gaf hem – met een ranzige intimiteit – de bijnaam ‘Halalifax’ omdat *halali* een Duitse jachtkreet is. Maar het is onzin om te denken dat hij nazi-Duitsland goedpraatte, of een vijfde kolonne vormde binnen het Britse parlement. Op zijn eigen manier was Halifax een even groot patriot als Churchill.

Hij dacht een manier gevonden te hebben om Engeland te beschermen, het Britse rijk veilig te stellen en mensenlevens te sparen; en hij stond daarin niet alleen. Binnen de Britse heersende klasse wemelde het van voorstanders van verzoeningspolitiek en pronazi's. Het waren niet alleen de Mitfords of de aanhangers van Groot-Brittannië's eigen pseudo-*duce*, Sir Oswald Mosley.

In 1936 merkte Lady Nelly Cecil op dat bijna al haar familieleden ‘welwillend stonden tegenover de nazi's’, en de reden daarvoor was eenvoudig. In de jaren 1930 waren de meeste rijkelui veel bang voor het bolsjewisme en de angstaanjagende communistische ideologie van herverdeling, dan voor Hitler. Ze zagen het fascisme

als een bolwerk tegen het rode gevaar, en ze werden door hoge politici gesteund.

David Lloyd George had Duitsland bezocht en was zo onder de indruk van de Führer dat hij deze vergeleek met George Washington. Hitler was een ‘geboren leider’ verklaarde de verwarde voormalige Britse eerste minister. Hij wenste dat Engeland ‘in deze tijd een man van zijn superieure kwaliteit aan het roer had’. En dat uit de mond van de held van de Eerste Wereldoorlog! De man die Engeland naar de overwinning op de Kaiser had geleid!

Nu was de witharige tovenaer uit Wales zelf behekst, en Churchills voormalige mentor was een volslagen defaitist geworden. Nog niet zolang geleden hadden de media hetzelfde deuntje gezongen. De *Daily Mail* had lange tijd gepleit om Hitler de vrije hand te geven in Oost-Europa, om de bolsjewieken een lesje te leren. ‘Als Hitler niet bestond,’ zo schreef de *Mail*, ‘zou heel West-Europa nu misschien smeken om zo’n krachtige figuur.’

The Times was zo voor verzoeningspolitiek geweest dat hoofdredacteur Geoffrey Dawson beschreef hoe hij altijd de drukproeven doornam en daar alles uit haalde wat de Duitsers zou kunnen beledigen. De persbaron Beaverbrook zelf had Churchill zijn column in de *Evening Standard* afgenomen met als argument dat hij de nazi’s te hard aanpakte. Respectabele liberale geesten – theaterpersoonlijkheden als John Gielgud, Sybil Thorndike, G.B. Shaw – oefenden druk uit op de regering om onderhandelingen te ‘overwegen’.

Natuurlijk was de stemming het laatste jaar omgeslagen. De gevoelens ten opzichte van Duitsland waren uiteraard verhard en veel algemener geworden. Waarmee ik maar wil zeggen – als verzachtende omstandigheid voor Halifax – dat hij bij het zoeken naar vrede de steun had van veel Britten, in alle lagen van de bevolking. En dus ging in dat cruciale uur de discussie verder tussen Halifax en de eerste minister.

Buiten was het een warme en stralende meidag; in St. James’s Park bloeiden de kastanjes. Binnen werd een spelletje pingpong gespeeld.

Churchill zei tegen Halifax dat elke onderhandeling met Hitler een valstrik was die Engeland aan diens genade zou overleveren; Halifax zei dat hij niet begreep wat er zo verkeerd was aan het voorstel van de Fransen.

Chamberlain en Greenwood droegen hun steentje bij met de (overbodige) opmerking dat beide opties – doorvechten en onderhandelingen aangaan – riskant waren.

Toen het tegen vijven liep zei Halifax dat zijn suggestie in de verste verte niet kon worden uitgelegd als uiteindelijke capitulatie. Churchill merkte op dat de kans dat Engeland fatsoenlijke voorwaarden zouden worden geboden, een op duizend was.

Het was een patstelling; en nu – volgens de meeste historici – speelde Churchill zijn voornaamste troef uit. Hij kondigde aan dat de vergadering geschorst zou worden en om zeven uur 's avonds verder zou gaan. Dan zou hij het voltallige kabinet van alle vijftwintig ministers bijeenroepen – van wie een groot aantal hem voor het eerst als eerste minister zou horen spreken. Laten we ons zijn positie eens indenken.

Hij kon Halifax niet overtuigen, maar evenmin eenvoudigweg opzijschuiven of negeren. Nog maar een dag eerder had deze minister van Buitenlandse Zaken hem nog durven zeggen dat hij 'angstaanjagende onzin' uitkraamde. Als Halifax ontslag nam, zou de positie van Churchill verzwakken; het was niet bepaald zo dat zijn eerste inspanningen als oorlogsleider bekroond waren met een overwinning – de Noorse campagne waarvoor hij in hoge mate verantwoordelijk was, was een groot fiasco geworden.

Zijn beroep op redelijkheid had gefaald. Maar hoe groter het publiek, des te bezielder de stemming; en nu deed hij een beroep op de emoties. Ten overstaan van het voltallige kabinet hield hij een verbazingwekkende toespraak – zonder een zweem van de intellectuele terughoudendheid die hij had moeten tonen in de meer besloten vergadering. Het was tijd om met 'angstaanjagende flauwekul' op emoties te spelen.

Het enige verslag dat we hebben zijn de dagboek aantekeningen

van Hugh Dalton, minister van *Economic Warfare* maar er is geen reden om die niet te vertrouwen. Churchill begon heel rustig.

‘Ik heb de afgelopen dagen diep nagedacht over de vraag of het mijn plicht was om onderhandelingen te beginnen met Die Vent [Hitler].

Maar het [is] zinloos om te denken dat wij, als we probeerden om nu vrede te sluiten, betere voorwaarden krijgen dan wanneer we door zouden strijden. De Duitsers zullen onze vloot opeisen – dat zou ontwapening worden genoemd – onze marinebases en nog veel meer.

Groot-Brittannië zou een slavenstaat worden hoewel er een Britse regering zou worden geïnstalleerd die een marionet van Hitler zou zijn onder Mosley of een overeenkomstige persoon. En waar zouden we uiteindelijk uitkomen? Daar staat tegenover dat wij reusachtige reserves en voordelen hebben.’

Hij eindigde met een bijna shakespeareaans crescendo:

‘En ik ben ervan overtuigd dat ieder van u zou opstaan en mij van mijn plaats zou sleuren als ik ook maar een ogenblik onderhandeling of overgave zou overwegen. Als deze lange eilandgeschiedenis van ons moet eindigen, laat hij dan eindigen als ieder van ons in zijn eigen bloed ligt te stikken op de grond.’

Zowel Dalton als Leo Amery hebben verklaard dat dit de mannen in het vertrek zo ontroerde, dat ze juichten en schreeuwden en dat sommigen van hen naar Churchill renden en hem op zijn schouder sloegen. Churchill had het debat meedogenloos gedramatiseerd en persoonlijk gemaakt.

Het was geen diplomatiek menuet. Het was een keus tussen het beschermen van hun eigen land of sterven, stikkend in hun eigen bloed. Het was een toespraak aan de vooravond van de strijd, en het sprak hen op een primitieve en tribale manier aan. Tegen de

tijd dat het oorlogskabinet om 7 uur in de avond opnieuw bijeenkwam, was het debat voorbij. Halifax staakte zijn pleidooi. Churchill had de duidelijke en luidruchtige steun van het kabinet.

Binnen een jaar na die beslissing – om te vechten en niet te onderhandelen – waren er dertigduizend Britse mannen, vrouwen en kinderen gedood, bijna allemaal door de hand van de Duitsers. Als we die alternatieven tegenover elkaar zetten – een vernederende vrede of een bloedbad onder onschuldigen – kunnen we ons moeilijk een moderne Britse politicus voorstellen die de moed heeft om Churchills beleidslijn te volgen.

Zelfs in 1940 was het ondenkbaar dat iemand anders dan hij een dergelijk leiderschap had kunnen tonen – Attlee niet, maar ook Chamberlain en Lloyd George niet, en zeker het meest serieuze alternatief, de derde Earl Halifax niet.

De bijnaam die Churchill voor Halifax gebruikte was ‘Holy Fox’, omdat Halifax erg gelovig was en graag op vossenjacht ging, maar vooral omdat hij een sluwe vos was. Maar de vos mocht dan misschien een heleboel dingen weten, Churchill wist één belangrijk ding.

Hij was bereid om die bloedige rekening te betalen, omdat hij de dingen werkelijk duidelijker zag dan Halifax. Hij had de onuitsprekelijke en bijna roekeloze morele moed om in te zien dat doorgaan met de strijd verschrikkelijk was, maar dat een overgave nog veel erger zou zijn. En hij had gelijk. Om te begrijpen waarom dat zo was moeten we ons 1940 voorstellen zonder hem.